

Prije nego što je 1641 ponovo uvedena čast dekana, bilo je žestokih borba između vijeća i magistrata, jer su senatori zastupali mišljenje da je čast dekana starija, svečanija i korisnija (v. Laszowski-Dobronić, n. d., str. XXIII i 68). Pobjeda je magistrata bila kratkotrajna; 1643 je čast dekana opet ukinuta i tek 1722 je ponovo uspostavljena. Nije li, međutim, baš ta dugotrajna služba špana jedan od elemenata jačanja općine koja je napokon 1732, pod vodstvom svoga fiskuša skinula i sam magistrat? Ta sam je komesar ispitivao najprije razloge prevrata i konstatirao, »da gradski sudac ne bi bio odstupio, da mu se davalo dužno poštovanje, a da se to nije desilo, ne bi se dogodile kobne zbrke, neprijateljstva ni bune« (up. Herkov Statut 39). Ispitivao je vrlo pomno, kakvu instrukciju dobiva fiskuš prilikom nastupa službe, i kad je saznao, da mu naputak nije bio niti pročitao, držao je to glavnim uzrokom fiskuševe prevratničkog postupka. Vjerojatno nije uvođenje službe dekana bilo slučajno. Prevratnički je čin osiljene općine trebalo kazniti i oduzeti joj pravo vršenja unosne službe — dekanom je opet, kao prije 70 godina, postao senator.

Drugu skupinu izvornog materijala sačinjava »Zbornik statuta grada Zagreba od 1773«. Zbornik sadržava 37 odredaba iz XVII i XVIII. st., koje je prema natlogu grada sastavio 1773 gradski notar Škrlec. Kako su statuti XVII. st. ne samo štampani nego i prevedeni (Laszowski-Dobronić, n. d., str. XVII—XLVI i pas.), trebalo je, držim, u ovom izdanju postupati drukčije. Za nas bi bez sumnje bilo mnogo interesantnije da saznamo, kako je Škrlec odabirao pojedine odredbe iz zapisnika (od mnogih je odredaba izabrao samo 30 statuta), da li se držao nekih principa ili je bez ikakva reda ispisivao ono, što mu je došlo pod ruku. Naprotiv, statute iz XVIII. st. (svoga 7), koji dosad nisu bili štampani, trebalo je štampati u cjelini, kako je to autor i učinio.

Budući da je ovo — nakon Klaićeva izdanja gradečkog statuta — prvi slučaj da štamptom izlazi jedan komisionalni statut XVIII. st., izdanje Herkova nesumnjivo je obogatilo naše oskudno znanje o gradovima u Hrvatskoj u to doba*. Osobito je dragocjen uvod, koji nas, iako u glavnim crtama, dobro upoznaje s razvitkom gradskoga pravnog života u XVII i XVIII st., a upravo je ova tematika bila u našoj historiografiji dosad zanemarena.

Nada Klaić

RISTO B E S A R O V I Ć, VASO PELAGIĆ. IZDANJE SVJETLOSTI,
SARAJEVO 1951.

Interes za ličnost i djelo Vase Pelagića postaje očito sve veći. Njegov javni rad, koji se proteže kroz nekoliko decenija, u više zemalja i predmeta, i pored brojnih kraćih djela o njemu, ostao je do danas bez cjelovitog, potpunog i sistematskog prikaza, a njegov lik ostao je prosječnom poznavaoću kompliciran i nesređen. Nije tome uzrok stvarni nedostatak podataka o djelu i liku P-a, nego činjenica da je on često nesređeno i površno pisao o najrazličitijim stvarima. Tako je ova knjiga ispunila jednu prazninu, koja se kod nas već dugo osjećala. Pisac je sebi postavio zadatak da obradi biografiju P-a bez ulaženja u dublju ocjenu njegove djelatnosti, ostavljajući za drugu priliku prikaz njegova rada na širenju socijali-

* O krapinskom statutu iz 1772 vidi Stj. Ortner: Povjest gradine i trgovišta Krapine, Zagreb 1899, str. 106 i sl.

stičke misli, što »zahtijeva... detaljniju i iscrpnu analizu koja bi ujedno odredila i njegovo pravo mjesto u razvitku socijalističkog pokreta u našoj zemlji«. Međutim, bez prikaza te strane njegove djelatnosti ostale su nepotpuno i jednostrano objašnjene i druge strane Pelagićeva rada, pa ćemo na neke nedostatke te vrste morati da ukažemo.

Knjiga je podijeljena u 23 poglavlja. Do 18. pisac kronološki prati život i djelovanje P-a, a ostala je poglavlja posvetio sintetičkom prikazu njegova rada: na organizovanju radničke klase, širenju socijalističkih ideja, prosvjeti i odnosu prema religiji. Ovaj karakterističan metod naveo je pisca na opisivanje najznačajnijih i pretežno pozitivnih momenata iz P-eva života, a da nije jasno istakao njegov politički i ideološki razvoj, s posebnim navođenjem bar približnih granica pojedinih perioda u tom razvoju, koje se kod P-a nužno moraju istaći.

Pelagić je svoju javnu djelatnost počeo kao buntovni učitelj, s određenim nacionalnim uvjerenjima (pretežno inspiriranim na djelatnosti Ujedinjene omladine srpske), a završio kao uvjereni socijalista. Sama ta činjenica navodi historičara da u prikazu ovako složene pojave potraži njenu razvojnu liniju, granice pojedinih perioda i komponente koje su najviše utjecale na njeno formiranje. Pisac to nije sasvim dosljedno učinio.

Vaso Pelagić rodio se oko 1838 u selu Gornji Žabari u bogatoj zadružnoj porodici. Nije tačno ustanovljeno gdje je završio osnovnu školu. Najprihvatljivije je mišljenje da je osnovno obrazovanje dobio u svom rodnom selu. God. 1851 odlazi u Beograd gdje do 1860 završava bogosloviju i vraća se u Brčko za učitelja. Nakon tri godine plodnog prosvjetnog rada u Bosni morao je iz nje bježati izložen gonjenju turskih vlasti, koje je oštro kritikovao. Preko Beograda odlazi u Moskvu, gdje se zadržao dvije godine kao izvanredni student na univerzitetu. Slušao je predavanja iz političke ekonomije, historije i medicine i razvio publicističku djelatnost u korist »srpstva«. No značajnija je činjenica, da je neobično živo osjetio djelatnost ruskih revolucionarnih krugova oko Černiševskoga. Međutim, pisac nije rekao kakvo je stanovište P. zauzimao prema narodnjacima, od kojih će u svom budućem radu usvojiti neke poglede. Iako je u sebi odnio sliku Rusije u previranju, ipak se čini da filozofija Černiševskog i Hercena nije u njemu ostavila dubljih praktičnih dojmova. Oni će se probuditi tek nekoliko godina kasnije kad on pristupa socijalizmu. Poslije povratka u Bosnu pomaže osnivanje bogoslovije (»mali univerzitet«) u Banjaluci i postaje njen upravnik i nastavnik. Rad na odgajanju slobodoumnog i borbena kadra narodnih učitelja i bogoslova, osnovan na usvajanju enciklopedijski širokog humanitarnog i teološkog obrazovanja, za P-a tako karakterističnoj koncepciji obrazovanja, sretno usklađenog s obimnim tjelesnim vježbama, doveo ga je u sukob s reakcionarnom čaršijom i turskim vlastima. Kako bi otklonio sumnju da od bogoslovije stvara svjetovnu i političku školu, on je prisiljen — da bi očuvao baš takav njen karakter — primiti zvanje arhimandrita, »jer sa tim se bolje prodiralo«, »za širenje prosvjete i odbranu narodnog prava i slobode«. Nakon tri godine plodnog i intenzivnog rada P. je protjeran u Malu Aziju.

Ocjenu P-eve djelatnosti u tom periodu pravilno je izrazio autor ovim riječima: »Rad Vase Pelagića u Banjaluci imao je svrhu da priprema duhove za djelo oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda za koje se on predano borio u to vrijeme«.

P. je iz Male Azije uspio da preko Odese pobjegne ponovo u Srbiju. U svojoj »Istoriji socijalizma u Srbiji« Dragiša Lapčević spominje da je Pelagić na prolazu

kroz Mađarsku, »stojeći na gledištu da se svuda treba boriti za narodna prava, smesta otpočeo svoju apostolsku propoved među seljacima u Bačkoj i Banatu. Vlasti ga uhvate, uapse i optuže za krivicu, koja se kazni vešalima! Vešalima je izbegao na jedan koliko prost, toliko i odvažan način: kad je železnicom sproveden u mesto u kome je trebalo biti suđenje, on je s voza skočio i danju kroz ritove a noću zaobilaznim stazama dopro do Dunava i dočepao se Srbije.« Besarović u svojoj monografiji ne spominje ovaj događaj i ma da — sklon prikazivanju detalja — često na drugim mjestima zauzima stav prema Lapčevićevu prikazu Pelagićeva života, nije to ovdje učinio.

Pelagićev povratak »1871 pada u vrijeme početka prodiranja socijalističke misli u Srbiju«, i utječe na njegov dalji razvoj. Ovdje pisac ne daje ocjenu prve faze Pelagićeva rada, ne određuje joj mjesto u razvoju srpske nacionalne ideologije i njenog širenja u Bosni. Njegova djelatnost, kolikogod buntovna i progresivna, nije prelazila granicu nacionalne buržoaske ideologije, pa će objektivno morati da zadrži izvjesne rudimente i djelatnost P-a kao »socijalističkog ideologa«. Autor dosljedno slijedi raspoloživi arhivski materijal u prikazu ličnosti i ličnog rada P-eva. Društveno značenje toga rada, izraženo u podržavanju opće struje probudene akcije srpskog građanstva oko oslobođenja u Bosni, dato je u nekim ranijim radovima (na pr. u V. Čubrilovića, *Bosanski ustanak 1876—1878*) bolje nego u ovoj monografiji.

Pojava socijalizma u Srbiji vidno je utjecala na P-a. On će postepeno naći u socijalizmu utopište svoje revolucionarne kritike prilika u zemlji, ali ne prekida s vrlo aktivnim radom u Ujedinjenoj omladini srpskoj, njenoj organizaciji i širenju njenog utjecaja. U augustu 1871 ističe se na skupštini Ujedinjene omladine u Vršcu. Kad su je mađarske vlasti rastjerale, odlazi preko Trsta u Crnu Goru gdje radi na organiziranju omladinskih odbora, pisanju i rasturanju patriotskih knjiga, ali je uskoro, razočaran i uvjeren da je »tamo gore ropstvo no u Turskoj«, napustio Crnu Goru i otišao u Beograd. Podvrgnut teroru i stalnim progonima od strane srpskih vlasti, P. odlazi u Novi Sad. Međutim, brzo je uhapšen i protjeran u Trst, a zatim odlazi u jedno selo kraj Beča, pa u Zürich. Iz Austrije je Pelagić objavio i svoju javnu ostavku na arhimandritsko zvanje. Godina 1873 je u svakom slučaju veoma značajna u njegovu životu. On osjeća kritiku svoje okoline, »da je potrebno da budem još veći naprednjak-komunista«, i odlazi u Zürich — kako sam kaže — »da se sa socijalističkim naukama još bolje upoznam i što više razvijem da bi sam docnije ovaj sveti posao najnovije partije bolje, vještije i stvarnije vršio rječju i pismom«. Besarović konstatira da je »Pelagić tada, temeljitije nego je to činio ranije, pristupio izučavanju socijalističke literature toga vremena«. Nije poznato koje je radove iz ogromne socijalističke literature obrađivao. Postavlja se u sumnju pitanje da li je uopće pobliže upoznao radove osnivača naučnog socijalizma. Prema njegovim kasnijim djelima izgleda da ih je poznavao iz druge ruke i površno.

U Besarevićevu djelu očito se ovdje osjeća nedostatak teoretske analize P-eva pristupanja socijalizmu. P. prevazilazi tim korakom progresivno svoje ranije nastojanje oko svesrpskog oslobođenja iz ranijih perioda svoje javne djelatnosti, karakterističnih i po jednoj odlučnoj crti nacionalizma, koja će postepeno opadati i dobivati pravilnije mjere u srazmjeri s porastom njegove oštre kritike savremenih prilika u Srbiji i Crnoj Gori. To ne znači da će sva njegova dalja djelatnost imati potpuno socijalistički karakter. Mogli bismo za to uzeti primjer njegova učešća u buni 1875—78. Pisac je malo prostora posvetio tom dijelu P-eva života i zadržao se na najkraćem prikazu njegove djelatnosti. On jednostavno konstatira, da je P. bio

»socijalistički ideolog« u buni. Ta je ocjena točna, ako se uzme u obzir samo činjenica da P. u buni propagira tadašnji program srpskih socijalista. Međutim, izostavljajući principijelni socijalistički zahtjev za ukidanjem privatnog vlasništva, taj njegov program u objektivnoj ocjeni stvarno nije prelazio granice samo liberalno-buržoaskih zahtjeva. V. Čubrilović s pravom konstatira: »... ‚ustaško jevanđelje‘ Vase Pelagića mogao bi mirne duše da potpiše i svaki napredniji čovjek i sada, kao i u ono doba« (Bosanski ustanak 1875—1878, str. 400). I sam je P. bio toga svjestan, kad kaže da bi njegov program trebao usvojiti sav srpski narod (u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni) »dok ne dođe ono sveto doba, kad ćemo daleko savršenija prava za narode i ljude zakonom utvrđivati i uživati« (»Istorija bosansko-hercegovačke bune«, II izd., Budimpešta 1880, str. 57). P. je iz stvarnosti izvukao jedan politički program i unio u njega onoliko liberalnih shvaćanja koliko je bilo dovoljno da se time osigura praktični opstanak tog programa. Korak dalje u socijalističkom smislu značio bi njegovu političku negaciju. Pisac nije potpuno objasnio P-ovo mišljenje o karakteru i značaju bune, kao ni njegovo mišljenje o obliku državnog uređenja Bosne poslije bune. On konstatira da je P. bio za prisajedinjenje Bosne srpskoj kneževini »pod uslovima«, da je uočavao aspiracije na Bosnu od strane »vladajućih krugova« u Hrvatskoj (P. govori o aspiracijama hrvatske inteligencije i đaka) i da se odlučno suprotstavio političkoj koncepciji безусловnog prisajedinjenja Srbiji »... i istakao parolu što čvršćeg zbijanja ustaničkih redova«. Tako se ne vidi pravo P-ovo stanovište u buni i njegovo mišljenje o njoj, koje je utoliko teže definirati što ga sam P. nije nigdje posebno formulirao. Ali se u osnovi vidi da je osjećao potrebu ujedinjenja — kako on kaže — pretežno srpske Bosne sa Srbijom i Crnom Gorom »pod uslovom« da i ove dvije srpske kneževine prihvate njegov program. On je uspio da izbjegne izrođavanje svojih pogleda u nacionalističkom smislu i odbio preuranjene proglose za ujedinjenje ne radi pravilnog razumijevanja nacionalnog pitanja — koje kod njega ne postoji — nego radi pogrešne ocjene srpsko i crnogorsko-turskog ratovanja (on ga zajedno s ustankom u Bosni naziva »saveznom revolucijom srpskom«, koja je »proglasila svijetu navidiku vječite težnje svoje za srpskim ujedinjenjem i nezavisnošću«.) Ono nije uspjelo, »jer nije moguće ujedinjenje pod dvojicom vladalaca, dvijema (!) dinastijama na prestolu«, kao i radi nastojanja nekih evropskih država oko održanja Turske. P. je bunu shvatio daleko šire nego njegovi nacionalistički raspoloženi savremenici i uočio je da se ujedinjenje pod onakvim okolnostima još ne može izvršiti, ali da ga treba izvršiti. Autor nije pored dobrih strana istakao P-eve slabe strane u buni, koje je V. Čubrilović u pomenutom djelu (str. 400) ovako konstatirao: »... naivan, brzoplet, bez takta, nema postupanja s ljudima, pa iako je bez sumnje bio najnačitaniji od svih bosanskih vođa, dao se voditi od nepismenijih, ali lukavijih i dosljednijih protivnika. Zato ne igra važnu ulogu u ustanku, a zbog njegove dobrote, požrtvovnosti i iskrenosti vole ga i njegovi protivnici; ozbiljno ne uzimaju ni njega ni socijalističku propagandu. Kao agitator im je mogao lepo poslužiti, pa su ga i iskoristili.« To je trebalo istaći, jer se inače dobiva nepotpuna slika o P-evom radu u buni.

Poslije okupacije Bosne i Hercegovine, koju je osudio, provodi ostatak svoga života pretežno u Srbiji. »Posljednje dvije decenije njegova života predstavljaju, ustvari, dvadeset godina ispunjenih hapšenjima, protjerivanjima i raznovrsnim šikanacijama kakvima, osim Pelagića, nije bio u onoj mjeri izložen ni jedan narodni borac njegova vremena«, kaže pisac. Izložen stalnom policijskom progonu, javno

raščinjen i strpan u ludnicu iz koje ga je narod oslobodio, završio je svoj burni život u januaru 1889 u požarevačkom kaznenom zavodu.

Posebnu pažnju obratio je pisac P-evu radu na organizovanju radničke klase. Dokazao je — nasuprot ranijim shvaćanjima — da P. nije »samo knjige pisao, štampao i rasturao, ne dospevajući da se organizovanjem radničkog pokreta interesuje« (Lapčević) nego je vidno učestvovao u organizovanju radničkih društava i svečanosti.

Relativno je malo prostora u knjizi namijenjeno prikazu i objašnjenju P-evog shvaćanja socijalizma. To je učinjeno ukratko i bez dublje analize, prepuštajući čitaocu da sam izvuče zaključke iz navedenih činjenica. Naročito je značajno citiranje kritike jednog savremenika, koji P-u predbacuje da ne zna da je »socijalizam produkt društva jednog, osnovanog na privatnoj svojini i tek na izvesnom stupnju razvitka, kad se javi tako zvani slobodni radnik, proleter sa velikom industrijom«. Autor nije naveo osnovne crte P-evog shvaćanja socijalizma, koje su sadržane u njegovu političkom i privrednom programu srpskih socijalista. U prvome on traži da se uvede »nov, ali pravedan ustav, — ustav koji će svuda, u svemu i za svakog člana svog društva, garantovati političku, prosvetnu i ekonomsku jednakost« (»Socijalizam ili osnovni preporodaj društva«). U drugome traži »da se ukine svaka privatna svojina, pa da sva zemlja, sve zgrade i sve sprave za proizvodnju postanu zajednička, zadrugarska ili opštinska svojina« putem restauriranja stare srpske porodične zadruge, za koju kaže (u »Istoriji bune...«) da je »porodična druga prava komuna, potpuni komunizam«. On dobro vidi da (kod Srba, Hrvata, Bugara, Mađara, Grka, Rumuna) »sve fabrike i zanatske radionice sa svima alatima za proizvodnju« treba da »postanu opštinska ili zadrugarska imovina« prije nego što se provede »pretvaranje privatne svojine zemljišta u opštinsku ili zadrugarsku imovinu«. On ne ostaje samo na tom privrednom i političkom programu, nego predviđa da će u socijalizmu »sva omladina, i ženska i muška, čim prohoda biti dignuta sa tereta roditeljskog, pa će se smestiti u određene opštinske odajnice i nastavišta« gdje će biti podvrgnuta prirodnom i moralnom odgoju. On je tako iz ogromne literature iskonstruirao jedan kompromis ruskog narodnjaštva, naučnog socijalizma i utopizma, kompromis teoretski i politički utoliko nesretniji što se pojavio u vrijeme naučnog socijalizma, koji on nije razlikovao od nekih drugih socijalističkih i liberalnih struja.

I pored navedenih nedostataka i praznina, Besarovićevo djelo predstavlja za historijsku nauku značajan prinos, bez koga se neće moći pristupiti obrađivanju historije socijalističke misli u našoj zemlji.

Milorad Ekmečić

IZDANJA STAROSLAVENSKOG INSTITUTA U ZAGREBU.
RADOVI I, 1952. — SLOVO I, 1952.

Odkada je poslije Prvoga svjetskog rata krčka Staroslavenska akademija prestala radom, nestalo je iz našega kulturnog života institucije, koja se je specijalno i organizirano bavila proučavanjem staroslavenštine i hrvatskog glagolizma. Od tada je dobar dio naučnog rada na tom području spao na strance i na strane akademije, a sve donedavna činilo se, da će se takvo stanje produžiti u nedogled. Nakon brojnih neuspjelih pokušaja da se Staroslavenska akademija obnovi, tek se sada osnivanjem Staroslavenskog instituta (SI) cijela stvar pokrenula s mrtve točke. Mi

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 3—4

HISTORIJSKI ZBORNIK

ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14. Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
OLEG MANDIĆ, Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj	225—298
IVO MILIĆ, Perijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina	299—310
MIRJANA GROSS, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji	311—323

OCJENE I PRIKAZI

J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (N. KLAIĆ — R. BIČANIĆ)	325—333
D. Roller, Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću. (J. TADIĆ)	333—343
Novi prilozi o dubrovačkoj diplomaciji. (J. LUČIĆ)	344—347
Z. Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732. (N. KLAIĆ)	347—350
R. Besarović, Vaso Pelagić (M. EKMEČIĆ)	350—354
Izdanja staroslavenskog instituta. (L. KOŠUTA)	354—360
Tabula Hebana. (M. VEDRIŠ)	360—365

ČASOPISI

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslov. naroda pod turskom vladavinom, I i II. (S. M. TRALJIĆ)	367—372
Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. (J. LUČIĆ)	372—376
Godišnjak Istor. društva Vojvodine 1951. (F. MOAČANIN)	376—380
Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2, 1952. (J. RAVLIĆ)	380—383
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. II, 1952. (N. ŽIČ)	384—386
Historische Zeitschrift — u povodu 90-godišnjice života F. Meineckea. (M. GROSS)	386—390
Archives d'histoire du droit oriental — Revue intern. des droits de l'antiquité I, 1952. (K. BASTAIĆ)	390—394

ZNANSTVENE USTANOVE

JOSIP BUTURAC, Državni arhiv u Zagrebu	395—408
--	---------

BILJEŠKE

»Da li su Bosanci u XVII. v. znali za bogomile?« (S. M. TRALJIĆ)	409—410
Naše historijske čitanke. (S. M. TRALJIĆ)	410—413
G. Škrivanić, Dnevnik Dubrovčanina M. Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 g. (J. LUČIĆ)	413—414
V. Pelagić, Izabrani spisi I, 1952. (M. EKMEČIĆ)	414—415
Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća. (D. NEŠIĆ)	415—419